

Szemes Péter

Legendából legendába

● Bene Zoltán *Az érdeemes, nemes Rózsasándor kalandjai* című regényéről

Mindig öröm érzékelni a termékenyítő hatást, amit a lokális mitológia gyakorol egy-egy tájegység irodalmára. Az elmúlt időszakban így azt is, ahogy dél-alföldi kötődésű írók újra felfedezték az egykori pusztai betyárvilágot és hőseit: a „legsőbb paraszt” sorsát például nemcsak kései rokona, Veszélka Attila (*Veszélka Imre, Rózsa Sándor legkedvesebb cimborája és én*) – a téma kiváló ismerője –, de ugyancsak 2015-ben napvilágot látott kötetében Cserna-Szabó András (*Sömmi*) is. (Ezzel szemben, érdekes módon, a Dunántúlon például nem beszélhetünk Sobri-reneszánszról.) E haramiatörténetek sorát gyarapítja legutóbbi, a Liget Műhely Alapítvány gondozásában megjelent remek regényével Bene Zoltán is, mely az eastern különleges változatát képviseli.

Amint *Az érdeemes, nemes Rózsasándor kalandjai* veretes címe, a főhős egybeírt nevének állandó jelzőivel, illetve a betyárpikareszk klasszikus hagyományokat megidéző, ugyanakkor sajátos magyar viszonyokra adaptált műfaja sejteti: ez egy játékos szerzői kísérlet is. De nem az egyébként komolyan vett regénytípus paródiája (annak „szabályait” mindvégig betartja: a kalandok felcserélhetőségétől a hősök alacsonyabb társadalmi állásáig – ez utóbbi a cím ellenére, melyben a jelzők így etikai megalapozásúak, azt is természetessé teszi, hogy a kísérő Panzasándor ugyancsak főalak), hanem (többek közt) a békeidők kalandos ponyvafüzeteié – stílusában, ismétléseivel, a hősök tetteinek felnagyításával, a csodás elemekkel, ezeket karikírozza ki. Az már csak hab a tortán, hogy a *Rózsasándor és a spionok* fejezetben a pandúrbérenc Hódi Róbert zsebeinek átkutatásakor elő is kerül egy ilyen könyvecske (*Robin Hód kalandjai a szervadi erdőben*). Ez a Rózsasándor, már az egybeírás megkülönböztet, nem rokon Móricz gyűjtésekből feltáplált, mégis hús-vér betyárjával, a nagy előd ilyen jellegű műveihez a szerző amúgy is humorral viszonyul – könnyű áthallani, hogy „a lovát ugratja” vagy „összevonja a szemöldökét”¹. Bizonyos értelemben ő is a nép ajkáról, a pusztai legendáriumból emeli át hőseit, de háromnegyed százzal később (mikorra a legenda megmosolyogtató mesévé, persziflázssá válik) és eleve más szándékkal. A sajátja kihallik so-

¹ *Az igazságot tevő Rózsasándorban* pedig – a többször felemlített Petőfit megidévezve – a pusztában lovagló hősökre süt le „tüzesen a nyári nap sugára”. Sőt, humorforrásként, szólásokat, közmondásokat is átemel másfajta nyelvi környezetbe a szerző: a halmenü felsorolását Tegnap Rézmán így zárja: „A reményhal meg utoljára.” (*Rózsasándor és a Puszták Ura*), míg Rumcájsznak ekként magyarázza nyelvtudásuk hiányosságát Panzasándor: „Csehül állunk a csehvel” (*Rózsasándor kiszabadul*).

molygó, a *ma* értő olvasóinak odakacsintó sorából: „Rózsasándorról is sokan állítják, hogy valójában önző, kegyetlen, más kincsére, jószágára áhítózó, a pórnéppel mit sem törődő garázdaként élte az életét. Szerencsére azért akadnak szép számmal, akik nem dőlnek be az ilyesféle alaptalan híreszteléseknek, tudományosan álcázott propagandaszólamoknak, s olyannak őrzik lelkükben az érdemes, nemes betyárt, amilyen a valódi valóságban volt. Ezek a történetek elsősorban nekik szólnak.” (*Rózsasándor és a velocipéd*). Az *ilyen* olvasók kedvéért még a történet végét – hiszen az emlékezetben az ugyancsak eleve plasztikus – is több változatban meséli, „nehogy az igazságon csorba essen. Mert ha az igazságon csorba esik, azzal Rózsasándor arca vonását rajzoljuk át megengedhetetlen és alávaló módon, holott nekünk föltett szándékunk, hogy pontosan olyannak ábrázoljuk az érdemes, nemes betyárt, amilyen valójában volt, amilyenek az egyszeri emberek, kik jól ismerték őt, a lelkükben megőrizték. Mert az igazán ábrándos lelkűek mind a mai napig őrzik őt a szívüknek a kellős közepében.” (*Az érdemes, nemes Rózsasándor*). Mint látható, éppen a valóságismeret kizárólagos birtoklásával kérkedő, a beavatás felkínálásával a befogadók tágabb köreit megnyerni kívánói szerzői alapállás az, ami eleve a játékosság, a humor, az egész diszkurzussal való szabad kísérletezés bélyegét nyomja a műre és teremt azonnal distanciát a téma bármilyen komoly feldolgozásától (a csekély irodalmi értékkel bíró ponyvafüzetek elbeszélői alapállásának kifigurázása ez egyben).

Természetszerű tehát, hogy Rózsasándor itt a Jó testesítője, s ezt nemcsak a nevét kísérő állandó jelzők tükrözik, hanem az igazság bajnoka erkölcsének kivételése is mutatja, hiszen kedves elfoglaltsága, hogy gondosan kifent és méhviasszal megkenetetett bajszára jobbról-balról egy-egy csöbörnyi hús patakvizet akaszt – hogy legyen mit innia a lapály kellős közepén –, mely lovaglás közben sem loccsan ki. Tulajdonságai közé tartozik, hogy nem csupán „rendíthetetlenül bátor, eltökélt, előrelátó, igazságot tévő és erős bajszú, de jóságos lelkű” is (*Az igazságot tévő Rózsasándor*). Emellett, s ez a jellemábrázolást dicséri, olykor esendőnek mutatkozik: természeti

emberként gyermeki kíváncsiság él benne a technika vívmányai iránt (mint a vonat – *Rózsasándor és a Puszták Ura*, vagy a kerékpár-ös – *Rózsasándor és a velocipéd*), abban is megbízik, akiben nem kellene (mint a „tanyás ingatlant” birtokló, áruló Katona Pál – *Rózsasándor fogságba esik*), sőt, többször el is fogják (*Rózsasándor és a Puszták Ura*, *Rózsasándor fogságba esik*, *Rózsasándor és az örökkévalóság*, és van, hogy csak Panzasándornak köszönhetően menekül meg ettől – *Az igazságot tévő Rózsasándor*). Álmai is különlegeseek, ezekben előre látja addigi bizalmasa, Katona bectelenségét, a rájuk törő pandúrokkal együtt, teréziavárosi cellájában pedig az emberöltőkkel későbbi zsidó gettót vizionálja (*Rózsasándor kiszabadul*).

Társa és alvezére, Panzasándor az egyetlen a betyárok közül, akit nem létező – még ha nem is egyazon bandához tartozó, mint az eredetileg „túladunai” Savanyújóska esetében – személyről, hanem, mint neve jelzi, Cervantes hőséről mintázott a szerző. Klasszikus rokonához származása, köpcös alkata és húsége mellett az teszi hasonlatossá, hogy álmában sovány gebén lovagló hórihorgas alakot kísér, aki olykor a magánál hordott petrencés rúd-dal szélmalomokra támad (egy alkalmat kivéve, mikor a törökre induló Hunyadi jelenik meg neki – *Rózsasándor és a titkos tisztás*).

A harmadik állandó regényalak Rózsasándor esküdt ellensége és „népének nyüzője”, Pandúrsándor (jellemző, hogy a név második része és az egybeírás is összeköt ildőzöt és ildőzötöket). Ő egyértelműen a Rosszat képviseli, de nem csupán azért, mert a jó betyárokat kergeti, azért is, mert a – szabadságharcot leverető és a megtorlásokat szentesítő – császár erőszakszervezetének helyi vezetője. Pozíciójának súlyát jól tükrözi, hogy Rózsasándor egy alkalommal beosztottjait is „pandúrsándorok”-nak nevezi (*Rózsasándor és a titkos tisztás*). Noha célja elérése, a derék haramiák kézre kerítése érdekében minden cselet bevet (*Rózsasándor és a velocipéd*), még besúgóhálózatot is működtet (*Rózsasándor és a szponok*), legalább ugyancsak esendő, többé-kevésbé kiszámítható ellenfele Rózsasándornak, nem úgy, mint utóda, a hideg, szinte gépiesen precíz és arctalan gróf Ráday, aki korábban Mézsáros Lőrinc (!) mellett teljesített szolgálatot. A két nagy rivális népmesei – Benedek Elek

királyfiját és sárkányát idéző – összecsapása nyilvánvalóan a kötet egyik csúcspontja (*Az igazságot tévő Rózsasándor*), ám itteni veresége ellentételezéseként hiába győz aztán ármánnyal Pandúrsándor (*Rózsasándor fogságba esik*), végül kihullik az emlékezet rostáján, az csak a betyárt őrzi meg az örökkévalóságnak.

Bene Zoltán művének többi alakja kizárólag hármukhoz, pontosabban kettejükhez – hiszen Rózsasándor és Panzasándor egy alkalom kivételével elválaszthatatlanok (*Rózsasándor és a titkos tisztás*) – való viszonyában válik fontossá. Közöttük – mint jeleztük – vannak erősebb valóságvonatkozással bírók, valóban létezők után mintázottak, míg mások különböző elbeszélésekből adoptáltak, vagy szinte egészében a szerző leleményei. Az első csoportba tartoznak például a betyárok, a gömbölyű női vállakat kedvelő Veszelkakoma (Veszelka Imre), aki a Puszták Ura fogságából kiment barátait (*Rózsasándor és az elvarázsolt kert* – kiváló megoldás a szabadító közeledésének filmszerű ábrázolása), az itt félszeműként festett, amerikai Tombáczgyerök (Tombácz Antal), Csonkaferencz, Szépmenykópista (valójában a név középső tagja Menykő), akárcsak a „tanyás ingatlan” bíró Katona Pál (a felesége ütötte le fejszével Rózsa Sándort, így tudták aztán elfogni). A másodikba a szomszéd nemzetektől kölcsönzött – ezzel is a Monarchiabeli együttélést megidéző – emblematikus hősök, mint a cseh Rumcájsz (*Rózsasándor kiszabadul*), aki eredetileg a jičini hatalmasokkal hadakozik és Václav Čtvrtek mesealakja, vagy a román Dr. Acula (*Rózsasándor és az örökkévalóság*), Bram Stokertől, akinek a családja „olyan ősi, akár a hegyek, és olyan patinás, akár az egyiptomi piramisok”. Előbbi Mankával és Csibészkevel megvendégeli a teréziavárosi börtönből szabadult rabokat, utóbbi pedig menedéket ajánl nekik kastélyában Ráday Gedeon üldözése elől. A harmadik típus talán legjellegzetesebb figurája Tegnapi (igazából Holnapi) Rézmán gróf, a Puszták Ura, a Hegyi Öreg hazai követője, aki hasisra szoktatással kísérli meg rávenni a foglyul ejtetteket (köztük a két főalakot) különböző tettekre, így Görgey és a császár megölésére (*Rózsasándor és a Puszták Ura*), persze sikertelenül.

Referencialitás és fikcionalitás kettőssége határozza meg a regény helyeit is. Érzéklete-

sen áll előttünk a theresienstadti karcser (sőt, a rabtárs olműtzi tudós elbeszélésében az erőd rövid története is feltárul – *Rózsasándor kiszabadul*) és főként a Monarchia korabeli Szeged, nevezetességeivel, kocsmáival, polgáraival, az itt megfordult jelekkel (Petőfi Zoltántól Kosztka Tivadaron át Mikszáthig). Nem véletlen, hogy ilyen szép sorokat találunk a szeretett városról: „– Induljunk – mondta Panzasándor is, csak hogy ne maradjon csöndben, s arra gondolt, hamarosan megpillantja a Szent Dömötöréről elnevezett templomnak, ennek az öntéstalajra épített, süllyedő, rozoga székesegyháznak a három ferde tornyát Szeged városának kellős közepén, s lelkében kellemes érzetek ébrednek majd ettől. Hajszára olyan érzése lesz, mintha hazatérne. Pedig régóta nem volt már neki otthona.” (*Rózsasándor és a szénfekete emberek*).

Más a helyzet a pusztát, a betyárok igazi otthonát illetően, hiszen az – mint jellegzetes eastern helyszín – szinte egészében (leszámítva a tanyát és a csárdát) mitológiai, a legendák földje. Ezt három epizód is hűen tükrözi. Egyrészt magában a népmesei *Az igazságot tévő Rózsasándor*, melyben az ősi ellenség, Pandúrsándor elfogására indul a két barát, a szortyogó lapvidék és a fortyogó földek utáni, vasfűből épített palotához. Itt a délibábos rónaság „az Óperenciás tengeren túl, de még az Üveghegyen jócskán innen” található, határát nagy, erős, „acsargó és vérben forgó szemű” délibábok őrzik. Másfelől a bohémiai börtönből való hazatérésük, mikor sok év után először pillantják meg a pusztát, és nemcsak a vidék kultúrtörténetét elevenítik fel (a töröküldéstől Petőfi verseiig), de a fent szálló sólymok mellett a távolban végvári lovasok alakjait is látják (*Rózsasándor kiszabadul*). Míg harmadszor, mikor – beteljesítve a legendát és átlépve az öröklétbe – Rózsasándor és Panzasándor végleg ellovagol a lemenő pusztai nap felé (*Rózsasándor és az örökkévalóság*).

A regény abban is illeszkedik a klasszikus műfaji hagyományokhoz, hogy eredendő humora mellett komoly bölcséleti kérdéseket is felvet. Így a viszonyítás (*Rózsasándor és a titkos tisztás*) és a szabadság-rabság problémáját – utóbbinak, a fogságba esések-szabadulások szekvenciáján túl, egy külön szöveget szentelt a szerző: a *Rózsasándor és a szénfekete emberek*ben Panzasándor meséli el Tombáczgyerök

amerikai útját, aki rabszolgákkal együtt hajózott oda és velük is dolgozott, majd belépett az Egyenlők Társaságába és – egy újabb réteg – az ott a magyar szabadság kivívásáért lobbizó Kossuthtal is találkozott. Ám még ennél is fontosabb az időhöz való viszony, ami – noha két másik locus, Tegnap (Holnap) Rézmán kertje (*Rózsasándor és az elvarázsolt kert*) és a boszorkány-szigeti rejtekhely (*Rózsasándor és a titkos tisztás*) is kiemel belőle – ugyancsak a puszta kapcsán kerül előtérbe. Ugyan a kalandokat tekintve eleve nincs temporális linearitás, hiszen a két hős mintegy a legendából lép elő és oda is tér vissza, ez mégis a börtönből újra ide jutva válik számukra is nyilvánvalóvá: „– Lassan hazaérünk – jelentette

ki Rózsasándor elégedetten, tudta, elérkezett az idő, midőn minden lehetséges. Múlt, jelen, jövő egyre megy.”. A kötet zárójelében pedig az árvíz idején a Szegedi Napló szerkesztőségében „tarkóját vakaró” Mikszáth közösségivé is teszi mindezt: „– Én úgy vélem, Rózsasándor éppen annyi örökkévalóságot tudhat a háta mögött, amennyi előtte áll.” (*Rózsasándor és az örökkévalóság*).

Bene Zoltán sajátos betyárpikareszkje, számos más erénye mellett, ehhez is eónokkal járult hozzá, amiben érdemes, nemes társul szegődtek Török Eszter találó illusztrációi is.

(*Liget Műhely Alapítvány, 2016*)

Bahaiden 2015 – Ludvig Nemzetközi Művésztelep

